
Београдска дефектолошка школа
Вол. 20 (1), бр. 58, 255-268, 2014.

УДК 376.1
Примљено: 30.1.2014.
Стручни чланак

**САМОСВЕСТ, САМОПОШТОВАЊЕ И СЛИКА О
СЕБИ, ЗНАЧАЈАН ДЕО ИДЕНТИТЕТА БУДУЋИХ
СПЕЦИЈАЛНИХ ЕДУКАТОРА (ДЕФЕКТОЛОГА) И
СТРУЧЊАКА ПОМАЖУЋИХ ПРОФЕСИЈА (УОПШТЕ)
У ИЗМЕЊЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ОКОЛНОСТИМА**

(I ДЕО)

Марина Арсеновић Павловић, Слободанка Анђић
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Анђела Тодоровић
студенткиња мастер студија психологије,
Филозофски факултет, Београд

Самосвешћ, самопоштовање и слика о себи се у социологији повезују са целокупним животом појединца због тога што је преовлађујући модел када су у питању жене изв. двострукости улога (присутства). Занимања у којима доминирају жене налазе се на нижим степенцима на лествици улога и друштвеној положаја. Жене не вреднују довољно своја постигнућа, ниши постигнућа других жена. Жене себи постављају ниже циљеве и због тога имају и мање поверења у достигнућа других жена. Интериоризирана свешћ о својој инфериорности води самомржњи, која повезује психологију свих маргиналаца. Истраживачице које врше акциона истраживања у образовању садају у врло усамљену и маргиналну групу. Оне стално уизоравају на одговорности државе и одговорности појединаца и групе појединаца за извесне акције или понашања у школском систему који воде до одлука које могу да оставе велике негативне последице у образовном систему. Животни стандард у нашој земљи оида уз најло смањење заједничке пошроше и смањење социјалних престаиција. Пауеризација друштва, пролетаризација наставника и појава меритократије на Универзитету оставиће велике последице по развој науке и праксе у којој се резултати истраживања примењују. Тешко да ће, без озбиљних материјалних и финансијских улагања, моћи да се спроводе озбиљније реформе

у образовном систему, без обзира на нове законе. Дресура деце и манипулација децом разликују се од васпитања. Дефектолози и други професионалци који се баве васпитним и образовним радом треба да преиспитају однос између свој политичкој и педагошкој ауторитета. У данашњим условима наставник може да експлоатише, малтретира и понижава деце и да се тако ојхођење одвија у инстицији у којима су деца „предмет фабричке обраде“. Нове улоге наставника подразумевају и нове односе са децом, партнерске, у којима деца учествују на онашане одраслих прихвати и корисни идеје и мишљења деце, такође и подстиче комуникацију међу децом.

Очекује се у наредним деценијама појава све већег броја деце са којом ће радити дефектолози и специјални едукатори. Стручњаци упозоравају да се повећава број деце рођене са аномалијама услед пада животног стандарда становништва, заједно са срединама (15 година кумулираног ефекта зрачења итд), све касније ступања у брак и померања границе рађања и недовољно прецизне дијагностике фетуса. Стручњаци дефектолози, запослени у специјалним школама упозоравају да је у тим школама све више деце са умереном менталном заосталошћу. С друге стране, стижу информације да се појављује све већи број деце из слојева и зв. „транзиционе сиротиње“ које социјалне науке још увек нису препознале, класификовале и именовале (деца бескућници и деца бескућника, који су слојеви: избеглице, незапослени, Роми повратници и домицилни, и други, чија је заједничка карактеристика да немају сталну адресу боравка, за које се претпоставља да их има око деветсто трина хиљада!!!) Ови забрињавајући подаци треба да подстакну све професионалце у друштвеним наукама да у наставне програме уносе, сем општих, и врло специфична знања, како теоретска, тако и практична. Друштвене кризе приближавају друштвене науке етици и јачају употребу за развијањем теорија акције, које подразумевају Истраживачице и истраживачи у домену дефектологије и сродних друштвених наука. Конструирају феномен који изучавају, тако да је њихова истовремено и друштвена, и морална. Веома битни и изазовни аспекти рада са институцијама које припадају маргиналним групама су: образовање дефектолога, отклањање предрасуда, упознавање са правима, отклањање погрешних стереотипа и негативних ставова, јачање самосвесности, позитивне слике о себи, развијање самоцењења и израђивање демократских ставова и система вредности који води еманципацији а не људској деградацији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: промене (реформа образовања, двосмерна инклузија, криза образовања), деца (из слојева) транзиционе сиротиње, маргиналне групе у науци, самосвесност, нове улоге научника

І ДЕО: ТЕОРЕТСКА РАЗМАТРАЊА

1. Појмови: самосвeст, самопоштовање, слика о себи

Теоретичари често праве разлику између **слике о себи** (self-concept) и **самопоштовања**, где се самопоштовање посматра као важна компонента селф-концепта. Куперсмит тврди да је самопоштовање лични суд о својим способностима који је изражен кроз став који појединац има према себи (Coopersmith, 1967; prema Riding, Rayner 2001). **Самосвeст** и **самопоштовање** се повезују у социологији са целокупним животом појединца због тога што је преовлађујући модел када су у питању жене тзв. **двострукост улога** односно „**двострукост присуства**“ (Bimbi, 1986. prema Благојевић, М., 1988. стр. 387-405.). Постоје различите лествице оцена престижа појединих занимања у друштву, у зависности од тога да ли та занимања треба да обављају мушкарци или жене, и у зависности од тога ко то оцењивање врши, мушкарци или жене. Постоји проблем на димензији друштвеног угледа као компоненти друштвеног положаја као угла из кога жене вреднују своје постигнуће, и постигнућа других жена. Жене, с једне стране имају ниже постављене циљеве, а са друге, мање поверења у своје и постигнуће других жена. Маргиналци имају и идентификацију са доминантном културом, и са маргиналном субкултуром, јер објективно имају противречан друштвени положај, они се налазе на ивици са које могу да „склизну“ на једну или другу страну. Понекад ова амбивалентност положаја маргиналаца, као и интериоризована свест о инфериорности, резултирају у **самомржњу** (**selfhatered**) односно жељу да се буде неко други и да се разреши проблем идентитета односно припадности. Према тумачењу Благојевић М. (1988), стр. 401. занимљиво је да се ова групна самомржња (према властитој групи) не тумачи се са становишта групне интеграције, већ са становишта њихове индивидуалне неуротичности. (Ова појавна различитост битна је за одржавање дискриминације.)

Пракса стварања самосвeсти (self-consciousness) и самопоштовања (self-esteem) кроз учење, читање, разговоре, слушање других и самих себе, представљају путеве и праксу стварања самосвeсти. На тај начин појединци успевају да се одупру угњетавању које врше институције и поврате своју аутентичност. (Мршевић, З. и сар, 1999, стр. 138-139.) Самосвeст је циљ стицања посебних сазнања али и знање само по себи, које

* Код нас се употребљавају још и термини самооснаживање, окураживање, самоцењење.

обухвата политичко и схватање самих себе у друштву. Научници и научнице у друштвеним наукама су лоцирани по страни, на неважне, мање вредне и мање видљиве позиције. Због тога постају мање вредни, мање видљиви и неважни, без обзира на њихове личне или групне и колективне квалитете и могућности. (Прпић, К., 1989., Арсеновић-Павловић, М. 1991.).

Са уласком у капиталистичко друштво, као главним узроком друштвене елиминације читавих класа и мањих друштвених групација из домена политичког одлучивања и економског профитирања, положај овог професионалног слоја ће бити све тежи, а маргинализација особа са неком ометеношћу биће све већа. Маргинализованост није окамењена појава и постоји у задатим временским оквирима. Питање развоја професионалне улоге и идентитета је повезано са развојем слике о себи. Развој професионалне улоге студената Фаспер-а је посебно важан и значајан задатак у временима увођења инклузивног образовања у наше школе и образовни систем у целини. Док још постоји неусаглашеност свих актера који треба да подрже и реализују инклузивно образовање (школе, наставнице, стручњаци, Фаспер, сви други факултети универзитетских центара у земљи, све редовне и специјалне школе), значајно је питање како своју професионалну улогу у будућности опажају студенти Фаспер-а. Због тога, професори запослени на факултетима на којима се припремају стручњаци тзв. *џомажућих професија*, првенствено који су по образовању психолози треба да користе у настави, као и на вежбама тзв. пројекатску наставу за рад на терену, посебне технике за оснаживање личности студената и студенткиња, дебате у мањим групама, асистивне технологије, радионице за стицање тзв. искуствених појмова, игре улога итд. Деца са ометеношћу обично имају ниско самопоштовање још на предшколским узрастима и због тога је посебно важно да дефектолози који раде у предшколским и школским установама, као и на другим радним местима буду обучени да примењују различите психолошке технике за пружање помоћи деци са негативним селф- концептом и ниским самопоштовањем (метода изградње животне приче, примена драмских радионица, дечија терапија игром, костимирана терапија за основношколце, различите тематске цртеже, арт терапија, итд).

* Тако се на пример десило да су тренутно код нас у моди истраживања у области образовања и проблеми ромске популације, док су ретка и маргинализована истраживања здравља и исхране, становања, запошљавања, правног регулисања њиховог положаја у земљи, итд., иако је о тзв. маргиналним групама прикупљена у последње четири деценије прилично обимна документација и на ФАСПЕР-у која је цензурирана због потреба дневне политике.

Самопоштовање код дипломираних студената је важна **компетенција и исход образовања** који омогућавају да се на будућим радним местима у области васпитања, образовања, здравства, радне рехабилитације и/или социјалног рада овако припремљени стручњаци ангажују на стварању срединских услова за правилно подизање подмлатка, односно, на формирању позитивне слике о себи и осећања самопоштовања (компетенције). Осећање самопоштовања је део слике о себи који је веома важан за ментални развој деце са неком врстом ометености, као и за студенте који се припремају за рад у васпитној, образовној и рехабилитативној пракси, као и у социјалном раду. (Арсеновић-Павловић М., Јолић-Марјановић З., Антић С., 2010.)

Истраживања слике о себи су нарочито релевантна за важне индивидуалне и социјалне проблеме, нарочито за оне проблеме који проистичу из негативне слике о себи или селф – концепта (Branden, 1994; према Herbert, M. i sar., 2003). Значај слике о себи се манифестује у разноврсним контекстима, као на пр. у психологији едукације и у пракси васпитања и образовања, затим, у развојној психологији и психологији дечијег развоја, менталној хигијени, менталном и физичком здрављу, социјалним услугама, индустрији, спорту, итд.

У друштвеним наукама постоји парадокс што хиљаде научника и наставника, који су живели у прошлости, треба да граде поглед на свет будућих генерација. Атмосфера **отвореног друштва и отворене едукације**, која допушта отворено испољавање различитих интереса, је предуслов да и евентуалне активности усмере на њихово задовољавање, такође буду отворене или препознатљиве. Испољавање различитих интереса у таквој ситуацији отворености, не доводи до узајамног неповерења, искључивости и суревњивости. Сем тога, уколико се појаве, овакве реакције су доступније општој друштвеној контроли. Неопходно је стварање заједничког дискурса научника из различитих друштвених наука и друштвена акција која ће имати за циљ стварање научног знања које је еманципаторско. Предуслови за долажење до нове парадигме су деконструкција официјалне психологије и дефектологије и реконструкција стварности којом се баве ови професионалци. (Arsenović-Pavlović, M. 1994.; Arsenović-Pavlović, M., Jolić, Z. 2007.)

Озбиљне реформе образовања нема без великих материјалних и финансијских улагања у образовање будућих наставника, а посебно дефектолога и специјалних едукатора. Потребно је модернизовати наставне програме, методике осавременити знањима о детету и његовим потребама, о улози жена у васпитању, образовању и рехабилитацији хендикепираних (Arsenović-Pavlović, M., Jolić, Z., Antić, S. 2009.; Arsenović-Pa-

vlović, M. 2010.), побољшати квалитет уџбеника и радне услове за наставнике и студенте, повећати лични контакт студент-наставник смањивањем броја студената у групама за вежбе и запошљавањем већег броја асистената, уложити финансијска средства у базе у којима ће студенти стицати праксу, јер без озбиљне праксе факултети више личе на установе за збрињавање и социјални рад са младима. Треба уложити велика средства у подизање самопоштовања универзитетских наставника, сарадника и студената, дати им једнакост у шансама. Јер на овај садашњи начин ствара се слој меритократије на Универзитетима који себе сматра елитом и експлоатише, угњетава и малтретира оне који су нижи у универзитетској хијерархији.

Слику о себи испитујемо у овом раду, прво, због тога што је **дво- смерна инклузивна култура** процес који треба да започне, не само на ФАСПЕР-у, него и на свим универзитетима у Србији. Друштво не дели инклузивне вредности. Родитељи здраве деце не дозвољавају да се њихова деца васпитавају и образују заједно са својим вршњацима, то је податак о коме се нерадо говори у јавности, али постоји у искуству деце са неком објективном сметњом, или у искуству њихових родитеља, васпитача итд. Тиме је већа одговорност ФАСПЕР-а и дефектолога – теоретичара, а посебно психолога наставника да у току студија развијају одговарајуће компетенције и вредности код будућих стручњака и да увек заступају интересе детета. У једном истраживању у коме је вршена евалуација наставних програма почетног читања, писања и математике у специјалној школи за децу са интелектуалним тешкоћама (Арсеновић-Павловић, М. 1986) дефектолози који су радили у настави од првог до четвртог разреда су у 55% случајева сами правили програме за рад са децом која имају сметње и никада се и нису држали крутих и неприлагођених програма који су били законски прописани тј. прекопираних програма редовне школе у којима је дете било сасвим невидљиво. Због тога има пуно основа за изучавање **скривених** или **имплицитних педагогија** тих наставника и њихових **представа о детету** да би се и таква знања уградила у научну психологију и у педагогију. Наравно, на тај начин прикупили бисмо и позитивну аргументацију за одбрану нашег настојања да се дефектолозима повећа аутономија у поступању са децом. Сем квалитетног образовања дефектолозима и специјалним едукаторима треба дати шансу да испоље своју аутентичну љубав према деци и посвећеност позиву. Таквих појединаца је све више и више међу запосленим дефектолозима у школама, а о томе шта се десило са нашим студенткињама и студентима са Превенције немамо довољно видљивих података: где су, шта сада раде, да ли су задовољни радним местима, да

ли на њима напредују, да ли сарађују са Факултетом, каква им је зарада, колико њих се није запослило итд., што би била једна вредна евалуација нашег досадашњег рада.

Други разлог овог истраживања лежи у чињеници да је делимично измењен образовни и друштвени контекст доношењем Закона о основама система образовања и васпитања (2009), стратегије и због велике незапослености у Србији. У нашим испитивањима из 2005.год наставници-дефектолози из београдских 10 специјалних школа (узорак од 357) показали су оправдано неповерење према укључивању деце са неком ометеношћу у редовно образовање у 37% случајева, док је око 54% сматрало да је то могуће али под низом услова међу којима је доминирао став да се ти кадрови морају остручавати на Дефектолошком факултету (83%). Имајући у виду економске неприлике у образовању изгледа да се овој деци неће пружити шанса да се развијају заједно са својим вршњацима, уколико дефектолози не покажу самопоштовање према себи, деци и родитељима, на крају, позвани су да покажу у јавности и своју одговорност, личну и професионалну, као етику своје струке и да се боре против угњетавања и властите апатије. (Arsenović-Pavlović, M. i sar. u Golubović, 2005.).

У нашем истраживању (Арсеновић-Павловић, М. и сар., 2006.год) у Институту за психологију, ставова наставника разредне наставе у редовним школама у Београду (12 школа) на узорку од 98 испитаника, учитељице су сматрале да часове треба скратити, смањити број ученика у одељењу, да треба увести изборне предмете итд. Свој материјални положај оцењују на граници лошег, истичу недостатак материјалних стимулација и наводе породичне обавезе као значајан фактор који негативно делује на њихово професионално ангажовање.

Према укључивању деце са сметњама учитељице су у 75% случајева испољиле позитиван став уколико се испуне сви потребни услови. Сматрале су да је најтеже радити са слепом децом (29%), са децом која нису социјално интегрисана (26%), затим, са децом са поремећајима у понашању (20%) и, коначно, са децом која су категорисана као „умерено ментално заостала“ (15%).

Око 53% учитељица наводи да у одељењу има бар једно дете са бар по једном сметњом у развоју, а 48% не опажа ромску децу као децу која имају културни хендикеп (не знају ништа о томе, исто као школски психолози, дефектолози, педагози). Овај податак требало би дубље и финије истражити. Трећина учитељица (35%) наводи да у одељењу има једног до шест ученика запуштеног личног изгледа, а скоро четвртина (24%) процењује да исто толико деце има слабу исхрану код куће. Око 18% учитељица ускратило је одговор на питање да ли у одељењу имају дете

са хендикепом, што је податак који би требало истражити финијим психолошким методама.

Више од половине учитељица (56%) навело је да су деца са сметњама прихваћена у одељењу од стране својих вршњака, а 36% наводи да је требало дуго времена да ова деца буду прихваћена. Две трећине учитељица сматра да у школама не постоје средства за рад са „спорим ученицима“, а мало више од половине (54%) да су услови за формирање хигијенских навика код деце у школи лоши (нема купатила, нема уредних мокрих чворова, нема хигијенских услова за исхрану деце, нема услова за физкултурно васпитање итд.).

Учитељице су у 81% случајева изјавиле да не очекују да ће се њихов положај променити што је вероватно повезано са њиховим узрастом али и опажањем друштвене ситуације. С обзиром на узрасне и образовне карактеристике испитаног узорка, наш утисак је да учитељице нису у свом претходном образовању довољно стручно припремљене за дијагностиковање ситуације у којој се налази дете са неком врстом ометености, као и начинима како могу да помогну детету и групи којој оно припада да се извуку из невоља неједнаких шанси и тиме умање могућност напуштања школовања или западања у још веће сиромаштво, болест или криминал.

2. Шта је то инклузивна култура школе?

Школска култура може се дефинисати као базични скуп норми, вредности, уверења, традиција и ритуала који је настао током времена у процесу **заједничког рада, решавања проблема и суочавања са тешкоћама**. Овај сет **неформалних** очекивања и вредности обликује начин понашања, мишљења и осећања у школи (Peterson i Deal, 1998, према Carrington i Elkins, 2002).

Ми се залажемо за конструктивистичко схватање улоге наставника и научника и схватање науке. Пошто је наука процес, говоримо о различитим степенима развоја науке: зрелост једне науке зависи од њених концепата, а при томе је најважније да ли њен апарат „ради“ или не, тј. да ли су могуће провере, понављања, генерализације, предикције итд. Феномени које изучавају научници друштвених наука су интерактивни и измењени када се у њих уплете наука са својим правилима тако да објективност и неутралност није могуће остварити.

Истраживачи су у прошлости сугерисали услове који су неопходни да би школа успешно одговорила на потребе различитих ученика. Царрингтон и Елкинс (2002) разматрају те предлоге у оквиру четири сегмента који треба да обезбеде и укажу на постајање инклузивне културе

школе, уместо простог увођења инклузивне политике у школе. Инклузивна политика школе, према њима почива на: колаборативном решавању проблема, инклузивним веровањима наставника, преданости рефлексiji и планирању, и подучавају за ученике различитих карактеристика (Арсеновић-Павловић М., Јолић З., Буха Н., 2008). *

А да ли одговарају установе за подизање, образовање и лечење деце одговарају потребама запослених жена? Све је ово ствар избора једног друштва. Ако оно одреди да је у друштву најважније формирати национални идентитет, онда ће се на основу тог уверења донети одлуке у образовању. Ако је важно унапредити образовање онда ће се нагло променити и положај детета у васпитно образовном процесу и у друштву. Такву одлуку подржали би сви стручњаци који се баве децом. Али, те одлуке ће зависити одлуке странке која буде дошла на власт. Крајњи циљ педагошког процеса је да и људи, и народи, и државе, а и саме вредности, испуне своје сврхе истинским смислом, а то значи три ствари: да то буду властите (личне) сврхе, да оне буду вредне и да буду као такве реализоване.

3. Може ли се слика о себи мењати?

Слика о себи је конструкт са јако старим пореклом. Још је Виљем Џејмс (James V., 1981a; према Riding, Rayner, 2001), био међу првима који су употребљавали појам **самопоштовања**, који је важан део слике о себи. Он је чак креирао и формулу самопоштовања, показујући тиме да то како индивидуе осећају себе, зависи од успеха у постизању циљева у којима желе да успеју. Џејмс тврди да самопоштовање може да се повећа, или кроз успехе у властитим подухватима, или путем снижавања једних циљева, или окретањем другим циљевима који су извеснији и конкретнији. Ми видимо у пракси да су дефектолози који су врло креативни и успешни у раду са децом уствари они људи код којих је самоцењење високо, а они се нису у својој пракси круто држали прописаних програма, нити су стрепели пред школским надзорницима.

* Врло је интересантно да Синдикати наставника, министарства и Влада, као и наше официјалне науке потпуно занемарују постојање у реалности а и у појмовном апарату тело, женско тело. Ако је дечје тело "гомила младог меса" (Крлежа, према Ивићу) да ли наша наука располаже подацима о телима тј. корпусу наставничког тела у Србији? Колико их има, на ком су узрасту ступиле у образовни процес, колико имају властите деце, каква су њихова исхрана и здравље, да ли имају шансе да се усавршавају, да ли их директори сексуално узнемиравају, да ли су удате, да ли их мужеви злостављају итд. Такви подаци остају у зони приватности, сматрају се породичном тајном. Нега укућана, лечење, образовање деце код куће, кућни рад и други послови, чијим обављањем у породици, жене непрекидно стварају вишак вредности који неко у друштву присваја.

Селф-концепт или **слика о себи** је мултидимензионални конструкт који се односи на индивидуалну перцепцију себе у вези са различитим карактеристикама (академским и неакадемским), родним улогама, сексуалношћу, расним идентитетом и многим другим. Селф-концепт је скуп веровања о себи, односно интерни модел који подразумева самопроцену. Карактеристике које се оцењују укључују личност, вештине и способности, занимања и хоби, физичке карактеристике и сл.

Слика о себи се може мењати током времена, када се врши поновна процена, а у екстремним случајевима промена може довести до **кризе идентитета**. Изграђује се полако и дуго, од раног детињства на основу повратних информација које добијамо прво од својих родитеља, затим вршњака и друге деце, васпитача, учитеља, као и на основу својих интерпретација понашања других људи према нама. Дете се осећа добро (његов селф – концепт је позитиван) када оно себе доживљава као да је прихваћено од других, способно и компетентно, сигурно и самосвесно, вољено, цењено и независно. Али, шта се дешава ако васпитачица/учитељица не цени себе?

Гордон Олпорт (Allport, G.; према Hair & Graziano, 2003) у својој теорији личности селфа придаје централну улогу у развоју индивидуалне личности. Према Олпорту, одрасла особа поседује једно осећање себе које је повезано са селфовима других, емоционалном сигурношћу и прихватањем сопственог селфа. Олпорт и Вилијем Џејмс су сматрали да би селф могао бити подељен на различите компоненте које су одређене као когнитивне (селф-концепт) и афективно-евалуативне (селф-естем и саморепрезентација).

Селф- концепт се обично дефинише у терминима когнитивне процене, која обухвата очекивања и описе који се групишу око индивидуалног селфа (Hattie, 1992; према Riding, Rayner 2001).

Куперсмит и Фелдман дефинишу селф- концепт као скуп веровања, претпоставки и хипотеза које индивидуа има о себи (Coopersmith & Feldman, 1974; према Riding, Rayner 2001). То је особено виђење себе, конципираног и организованог према унутрашњим **вредностима**, које укључује и идеје особе о томе која је врста особе, које карактеристике поседује, а које су њене упечатљиве особине. Стога, селф- концепт даје личним искуствима структуру, повезаност и значење.

Показало се у истраживањима да бољи селф- концепт води бољем академском постигнућу и обрнуто. Истраживачи препоручују да се школе и факултети што више усмере на развој академских вештина код ученика да би школска постигнућа у њиховом развоју водила до побољшања слике о себи. Најефективнији начин да се оствари дугорочни

ефекат, било у домену слике о себи, било у домену постигнућа у учењу, је развој интервенција које ће симултано побољшавати оба конструкта (Herbert, M. и сар. 2003). Ово је посебно значајно у васпитању и образовању деце из слојева транзиционе сиротиње, посебно деце Рома. Резултати истраживања самопоштовања ученика (Arsenović-Pavlović, M., Jolić, S., Vuha-Đurović, N., 2008) показују да деца Рома имају ниже скорове самопоштовања у свим испитаним областима (одсуство анксиозности, популарност, школска компетентност, социјална прилагођеност понашања, физички изглед и осећање среће и задовољства).*

Већина људи самопоштовање сматра важним, па је овај феномен један од најчешће истраживаних варијабли у психолошким истраживањима. Међутим, већина домаћих истраживача посматра самопоштовање искључиво као **индикатор адаптације**. То само по себи није погрешно, јер самопоштовање и јесте добар показатељ менталног здравља (Baumeister и сар., 2003). Дакле, појединци с високим самопоштовањем поштују себе и сматрају се вреднима, док су појединци са ниским самопоштовањем склони одбацивању себе, незадовољству собом и презиру према себи (Rosenberg, 1965). Управо те спознаје о важности самопоштовања за свакодневно функционисање људи навеле су истраживаче на све чешће истраживање самопоштовања, као показатеља адаптације или добробити појединца.

Такође, појединци са високим самопоштовањем се боље „носе“ с неуспехом у поређењу са појединцима који имају ниско самопоштовање (DiPaula и Campbell, 2002; Baumeister и сар., 2003).

Самопоштовање је уско повезано са веровањем у сопствену ефикасност и осећањем контроле над сопственом судбином. Већина аутора у савременој психолошкој литератури самопоштовање повезује са евалуативном димензијом представе о себи (Опачић, 1995).

Високо самопоштовање, које се манифестује још у детињству, један је од најбољих индикатора стабилног менталног здравља у каснијим годинама.

Отворена комуникација између деце и родитеља у породици, демократско одлучивање и подржавање емоционалне експресије су услови у којима се негује позитивно самопоштовање. Претерано крути васпитни ставови одраслих и превелики захтеви породице и наставника (одраслих) доводе до израженог бунтовништва и одбацивања норми и вредности породице, васпитача и наставника, као и других одраслих. Васпитни

* Деца Рома разликују се на Пирс-Харисовој скали самопоштовања од деце која нису Роми на нивоу 0.01 (узорак величине 600 испитаника су чинили ученици од V до VIII разреда централних и приградских школа).

утицаји родитеља (и других одраслих) су много прихватљивији, ако дете зна да га у породици (и у ширим социјалним групама или еколошким нишама) прихватају, поштују и воле. Одбацивање има далекосежне последице и утиче на развијање деструктивног понашања, као и избор вршњака којима се апсолутно верује и који прихватају своје старе и нове чланове, али по својим законима, што потврђују истраживања у области психологије криминала (нпр. дечије банде, гангови).

4. Истраживања повезаности селф-концепција и постигнућа у учењу и у школи

Године 1945. Прескот Лики (Lecky, 1945; према Don Hamachek, 1995) је први истакао да би ниво постигнућа студената могао бити повезан са перцепцијом коју они имају о себи као ученицима (Don Hamachek, 1995).

Овим истраживањем, Лики (Lecky, 1945; према Don Hamachek, 1995) је отворио „врата“ једној важној тези: да став студената о својим способностима може да утиче позитивно или негативно, несвесно или свесно на њихово академско постигнуће. Ова идеја сугерише да академско постигнуће можда није једноставан израз студентских способности, већ да у великој мери може да зависи и од перцепције коју студенти имају о својим способностима.

Адолесценција је **критични период** развоја током којег се физиолошке и мождане функције драматично мењају што доводи до бржег развоја когнитивних и социјалних способности. Ове промене могу значајно да утичу на развојне исходе, укључујући академско постигнуће, селф-концепт и мотивацију (Wigfield & Wagner, 2005, према Зханг & ал., 2011). Адолесценција је круцијални период за формирање индивидуалног селф-концепта у коме је селф-концепт нарочито вулнерабилан и подложен утицајима повратних информација из спољашње средине. Многе студије сугеришу да је селф-концепт повезан са академским постигнућем у адолесценцији (Denissen, Zarret, & Eccles, 2007; Kopal & Musek, 2001, према Zhang & al., 2011).

4.1. Учење по моделу и очекивања „значајних груписа“ у вези са академским постигнућем

Учење по моделу је општеприхваћена теорија учења у општој, развојној, социјалној, педагошкој психологији, психологији менаџмента, психологији криминала, итд.

Истраживања су показала да адолесценти, чије су мајке и учитељи имали висока очекивања у вези њиховог будућег образовног постигнућа, постигли већи академски успех него они према којима су одрасли имали нижа очекивања (Mistry, 2007; Tiedemann, 2000). **Одрасли са високим очекивањима довели су до развоја позитивне слике о себи код адолесцената.** Објашњење за претходне резултате истраживања могу се наћи у **Бандуриној теорији учења** (Бандура, 1986), према којој родитељи и наставници служе као модели за понашање, када је академска мотивација у питању. Према овој теорији, **родитељи** представљају модел који игра важну улогу у мотивацији за постигнућем: уколико они показују заинтересованост за одређене школске предмете и задатке свог детета и оно ће временом показати веће интересовање за те предмете. Једна студија је открила да су извештаји родитеља о сопственом ангажовању у математици, науци и компјутерским активностима били позитивно повезани са ангажовањем њихове деце у истим активностима (Simkins, Davis-Kean i Eccles, 2005).

Показало се да је **већа контрола ученичког понашања** од стране наставника негативно повезана са академским самопоштовањем ученика. **Према томе, школско окружење, које охрабрује аутономију и иницијативу ученика, позитивно утиче на развој самопоштовања ученика.**

Такође, како следи из налаза ових истраживања, важно је ученицима унапред поставити правила понашања, поткрепљивати индивидуални напредак, наглашавати и обраћати пажњу на социјално пожељно понашање и не изједначавати способности са личном вредношћу. У свом практичном раду, наставник увек треба да има у виду да је важно да деца у раном детињству што чешће доживљавају позитивна искуства у вези са собом и да се самоприхватају, посебно ако имају неку врсту ометености. Наставници треба да стварају такве ситуације, које ће омогућити да деца што чешће доживљавају себе као прихваћене и компетентне. Ово исто важи и за студенте у настави на Универзитету, а посебно у раду са студенткињама и асистенткињама. У једном нашем истраживању (Арсеновић Павловић, М., Ханак, Н, Петровић, Н., 2000) показало се да на асистенткиње и њихово самопоштовање значајно утичу похвале професора, док похвале у раду за асистенте немају тако велики значај, што се тумачи разликама у слици о себи између мушког и женског пола (у нашој средини амбициозност код жена има значење негативне особине).

5. Закључак: Чему промене у сџудијским програмама ФАСПЕР-а?

Наше друштво је у последњих неколико деценија прави расадник предрасуда према мањинским (маргиналним, „осетљивим“) групама, чији број се повећава услед пауперизације становништва, расељавања, реадмисије итд., а да се при томе у оквиру школског система, финансираног из државног буџета, предузело вло мало акција да се сузбију те предрасуде и да се заштите групе против којих су оне усмерене. Јако су болна сазнања да су међу професорима факултета на којима треба да започне процес инклузије, као и међу професорима средњих и основних школа, веома раширене предрасуде, негативни стереотипи и ставови према деци са неким хендикепом или тачније: деци која припадају различитим слојевима транзиционе сиротиње. Образовање стручњака који ће се професионално бавити овим групама деце треба да се модернизује и по садржају, и по методама. Проблеми формирања дефектолошких кадрова (и специјалних едукатора) остали су исти. масовност, недостатак позитивне селекције студената, феминизација, доминантно медицинско образовање, лош распоред или недостатак основних психологија у систему знања презентованом у наставном плану.

Када се у ова разматрања уведу појмови **педагошког редуccionизма** који се састоји од кофнормизма, прагматизма и рутине (Хавелка Н., 1993.) који добро описује наопаку школску праксу и појам **образовне клептократије** (Арсеновић, 2004.) који представља научнике који не желе да узму улогу „социјалног активисте“ да не би себе ставили у улогу политичког опозиционара и да би задржали високи положај у друштвеној хијерархији, на уштрб професионалне етике, постају јаснији друштвена неангажованост и зачуђујућа апатија међу универзитетским наставницима који не чине ништа да побољшају сопствени положај и положај студената, као и деце којом ће се такви стручњаци бавити у будућности.

Потребно је на факултетима развијати демократске вредности, демократско понашање, демократске односе и начин живота. У оквиру нове **теорије акције** истраживачице и истраживачи, тј. наставници Универзитета, морају изучавати своју прошлост и конструисати своју будућност. Њихова позиција је данас позиција политичког активисте, у којој су доминантне вредности: пожртвованост, посвећеност професији и одговорност. Такви професионалци треба да, истовремено откривају и изучавају у акцији макроструктуре, али и да буду узор студентима и студенткињама, и да примењују педагошко психолошке методе за јачање самопоштовања у раду са њима. Политичка психологија заплашеног службеника води у ћорсокак и у угњетавање студената и свих група деце којима ће се ти стручњаци у будућности бавити.